

ДИМИТЪР ТАЛЕВ И ИСТОРИЯТА НА ПОРОБЕНА МАКЕДОНИЯ

Българска история | Автор: Тодор Борисов

Творчеството на Димитър Талев е не само огромно по обем и тематично всеобхватно, но е ключ и към вратата, зад която се крие душата на известния писател. Често Талев споделял с читателите следното: *„Ако някой иска да знае нещо за мен и моите убеждения, нека четете книгите ми“*.

Димитър Талев

През 1925 г. Димитър Талев публикува първата си самостоятелна книга. Сборникът излиза под заглавие „Сълзите на мама“ – разкази и приказки за деца. Историята е за непослушно дете, което в съня си отпива глътка вода от извор от сълзите на своята майка, пролети заради него, и това го променя изцяло. *„В тях има нещо много меко и нравствено“*, споделя синът му Братислав Талев, *„за отношението към дома, към майка, към Бог.“*

Първата голяма Талева творба – трилогията „Усилни години“ („В дрезгавината на утрото“, „Подем“, „Илинден“) е вдъхновяващ опит на писателя да създаде епическо повествование за подготовката, избухването и поражението на Илинденско-Преображенското въстание (1903). В „Усилни години“ Димитър Талев за пръв път развива своята тема за Македония и Обединена България. Тази трилогия писателят пише на възраст, която е на границата между младежката емоционалност и житейския опит.

Друга известна негова трилогия е „Самуил, цар български“. Тя е една от най-известните в родната литература. Състои се от следните книги: „Щитове каменни“, „Пепеляшка и царският син“ и „Погибел“, които излизат съответно през 1958 г., 1959 г. и 1960 г. В този роман-летопис Талев разказва за епичния двубой между България и Византия в края на X и началото на XI

век. В центъра на действието е боляринът Самуил, който ръководи борбата за запазване на българската държава. Написването на трилогията е породено от започналото фалшифициране на историята за цар Самуил в Социалистическа Република Македония, по това време част от Югославия, където македонските комунисти активно създават новата македонска нация.

Централно място в миналото на тази изкуствена нация е дадено на „царот на македонците Самоил“, който владеел „Самоиловото царство“. Ето какво казва самият Талев по въпроса: *„За своя роман „Самуил-цар български“ аз използвах почти всички факти, които са установени в историческата наука. Исках моят роман да има познавателно значение, да бъде щит на историческата правда и съкрушително оръжие срещу някои лъжеисторици в Скопие, които се опитват да фалшифицират историята...“*.

Безспорно обаче, гениалният Талев остава в съзнанието на българските читатели с уникалната си тетралогия, включваща романите „Железният светилник“, „Преспанските камбани“, „Илинден“ и „Гласовете ви чувам“.

„Железният светилник“ излиза чак през 1952 г. Действието се развива в измисления град Преспа, чийто прототип е родният град на Талев – Прилеп. Разказът започва през 1833 г., след голямата чума в македонските земи. Стоян Глаушев е млад, силен и добродушен момък, избягал от своето родно село Гранче, защото неволно убива хрътката на местния бей. Момъкът решава да напусне селото от страх, че боят ще си отмъсти и в едно студено зимно утро, Стоян и кучето му Шаро се озовават в големия и пълен с живот град Преспа.

Докато се скита безцелно по улиците, Стоян изведнъж чува името си от 25-годишната мома Султана, наследница на приказно богатия Хаджи-Серафимов род. Името му е случайно налучкано, защото по това време всеки втори жител на Преспа се казва Стоян. Султана дава задача на момъка да нацепи дърва, а след това да помогне в градината около рушащата се къща. Тъй като няма покрив над главата си, Стоян моли да преспи в плевнята. Така минават няколко седмици и Гранчевският добродушко започва работа при казанджията Кочо. Прибира се късно вечер, а това подхранва злите езици на преспанските клюкарки, според които Султана е пристанала на Стоян. Това, естествено, не е вярно, особено ако вникнем в сърцата и умовете на двамата ни главни герои.

Султана остава пълен сирак едва шестгодишна. Отгледана е от баба си – Хаджи Серафимица. По-правилно е да кажем, че Султана отглежда баба си. Старата чорбаджийка е прахосница, която не пести жълтици за скъпи бижута и накити, от които няма нужда. След като Султана пораства и става, както казва народът, „мома за женене“, тя поема къщата и грижата за остатъците от семейното богатство в свои ръце. Когато била на шестнадесет години, Султана отказала предложение за брак. В града започнали да приказват, че тя е „горделива мома“. Така предишното предложение за брак останало единствено в живота ѝ. Социалното положение на младата преспанска хубавица било странно като характера ѝ. От една страна, Султана се родила в богатия род на Хаджи Серафим, за който десетилетия наред, „по сборове и по седенки“ се разправяли легенди за несметното му богатство. От друга страна обаче, след като всички роднини на Султана се споминали и тя останала сама със своята баба, парите започнали да намаляват с всеки изминал ден. За бедните момци Султана била много богата, а за заможните – прекалено бедна. В такъв момент Стоян става единственият избор на Султана и въпреки клюкарстването от страна на дребните преспански душици, двамата млади се венчават и започва съвместният им съпружески живот. Според Султана Стоян трябва да работи на чаршията. Самата тя урежда място на мъжа си като майстор в преспанския еснаф, въпреки несъгласието на останалите, заблудени от клюки и слухове майстори.

След време им се раждат деца – Кочо, Лазар, Манда, Нона и Катерина. Малкият Кочо започва да работи заедно с баща си. По-късно и той се жени, създава свое семейство, като остава да живее в бащината къща. Тъй като Лазар се очертава като по-неопитното момче в бащиния занаят, майка му решава да го изучат на четмо и писмо.

Самата тя е останала неука, но се възхищава на знаещите и просветените. Лазар става най-добрият ученик в местното българско училище. Преспанските гърци, начело с богатия търговец Аврам Немтур, виждат умствените заложби на момчето и му предлагат обучение в гръцко училище. Тогава се намесва майстор Климент Бенков и заради неговата съпротива предложението на гърците е отхвърлено. Лазар и синът на Бенков – Андрея заминават да учат в Охрид. Тук трябва да отбележим, че навремето в къщата на Глаушеви отсяда рилски монах, който вижда, че Лазар е по-специален от другите деца. Монахът съветва момчето да се учи, за да разбере, че нашият народ е много по-различен и могъщ от останалите. С този тайнствен образ на църковното лице се появява и един малък железен светилник, чиято светлина не само осветява стаята. Един ден тази

светлина ще грее в сърцето и ума на Лазар, неговите другари и съратници, както и в цялото българско землище...

След две години Лазар се връща в Преспа. Той е най-красивият и образован момък в околността. Всички девойки въздишат по него. Една от тях е неземно красивата Ния, дъщеря на Аврам Немтур и приятелка на Лазаровата сестра Катерина. Младият момък стои начело на църковния строеж в Преспа и това не е случайно – чрез образа на Лазар авторът ни показва смелия борец за църковна независимост в Македония – протосингел Методий Кусев.

Любовта между Ния и Лазар Глаушев е невъзможна, тъй като младият момък се е врекъл на Божана Бенкова, сестрата на приятеля му Андрея. За нещастие, Божана се разболява от туберкулоза и умира, а Ния принудително е изпратена при леля си в Битоля. След време в Преспа пристига Рафе Клинче – недодялан, прост човек, който е роб на алкохола, но в същото време надарен от Бога с талант да твори и създава изкуство. Тъй като е натоварен със задача да издяла иконостас за новата църква, а няма къде да отседне, Клинче временно се нанася в Глаушевата къща. Там 16-годишната Катерина се влюбва в 30-годишния майстор и тайно му се отдава. Лазаровата сестра забременява, а единствената, която разбира за станалото е Султана, стопанката на дома. За да избегне срама, Султана дава билка за помятане на Катерина, но момичето умира.

Аврам Немтур продължава да изпитва неистова омраза към младия Лазар. За да навреди на момъка, Немтур плаща на един беден турчин да убие Лазар. Опитът за убийство се проваля, а за капак на всичко дюкяните на Аврам Немтур изгарят до основи. След случката злият гъркоман получава удар и в края на лятото умира.

След смъртта му, Лазар и Ния се женят. Специално за сватбата им Рафе Клинче довършва иконостаса на новата преспанска църква. Тук обаче читателят „вижда“ тайната, която Клинче е оставил в памет на починалата си изгора – под прекрасните преплетени клонки на иконостаса с чуруликащи птички са изваяни неговият образ и този на Катерина. Нейното лице се вижда само когато към него се поднесе светлина от свещ или светилник. Светилник, който може да отвори заслепените очи и да разтопи вледенените сърца...

В „Преспанските камбани“ авторът продължава разказа си за семейния живот на Лазар и Ния. В Преспа пристига учителят Райко Вардарски, „сух, но с буен пламък в окото“. Вардарски носи лента, покриваща изваденото му от

турци око. Той започва работа като учител в местното ново школо, а в сърцето му като малък, но силен пламък набира скорост любовта му към Ния Глаушева.

Отначало всичко в къщата на Султана и Стоян върви чудесно. От време на време се появяват спречквания между старата Глаушева стопанка и Ния. Младата снаха носи в къщата малка газена лампа, която със светлината си успява да се наложи и да измести железния светилник, станал символ на семейството. Ния е прекрасна и мила и се разбира с всички в къщата, но има един проблем – младата жена не може да забременее. В края на книгата обаче, щастието се усмихва на Лазар и Ния младата Глаушева съпруга ражда син, когото наричат Борис.

В „Преспанските камбани“ България дочаква своето Освобождение. Възторгът от всички българи в Преспа е силен, но не за дълго. На политическата сцена се появява Княжество България, но Македония остава част от Османската империя и борбата за независимост на тази изконна българска земя не приключва. В края на книгата възрастният Стоян умира, а по-късно старата Глаушица го последва. Виждайки, че животът на децата ѝ ще премине на място, различно от родната Преспа, Султана изрича през сълзи последните си думи: „И тебе те вика там. По-хубав живот ще живееш. Жали той за Преспа, ама забравил я веке, излязла е от сърцето му, виждам. Ами тука кой ще остане бре! – напрегна се да викне тя и се задави в кашлица, но тъй през кашлицата продължи: Само нашите гробове ли...“.

Иконостасът в прилепската черква описан в „Железния светилник“

В третия роман – „Илинден“, авторът ни представя главно политическите събития в Македония. Издевателствата на турците над българското население зачестяват, а животът става нетърпим. В детските си години Борис Глаушев никога няма да забрави потресаващата гледка, как пред дюкяна на баща му освирепял турчин бие Атанас Кривиот, а Атанас дори не смее да се защитава. Когато Борис пораства, тази сцена често се появява пред очите му и определя бъдещото на борец за свобода. „Илинден“ е интересен и завладяващ, тъй като в него се появяват едни от светилата в родната история – Гоце Делчев, Даме Груев и др.

В организираната борба за постигане на свободна Македония участват не само националните ни герои със своите поддръжници, но и цялото българско население в Македония. Действието на романа се развива ту в София, ту в поробеното „дете“ на България – Македония. Настъпва нов етап от живота на Борис Глаушев. Синът на Лазар и Ния се сгодява за селската

девойка Ружа, която му ражда син. След едноименното въстание, Борис е затворен в битолския затвор, а след това и в Йеди куле в Солун. Там, зад дебелите стени, Борис разбира за смъртта на своята прекрасна годеница.

„Гласовете ви чувам“ е последната книга от знаменитата Талева тетралогия. Тя е завършена през лятото на 1965 г. и излиза през пролетта на 1966 г. В този роман авторът ни представя Борис Глаушев като учител в Битоля, членуващ в окръжния комитет на ВМОРО. От прозореца на стаята в която живее под наем, Борис вижда младата гъркиня Ангелика Милонас, излязла да полива цветята на балкона си в отсрещната къща. Хазяйката на Борис – Фотини – е гъркиня, женена за българин, която посредничи между двамата млади и тяхната обща среща се осъществява. За кратко време любовта, която Ангелика и Борис изпитват един към друг става очевидна, но и двамата не разкриват чувствата си.

На Бъдни вечер Борис заминава за Преспа, където освен възрастните си родители, той ще види и прегърне своя малък син. След завръщането си в Битоля, Борис разбира, че Ангелика е много болна. Пречка между двамата млади са бащата и братята на гъркинята. Костас Милонас е баща на младата Ангелика, който иска да предпази дъщеря си от „българско зловредно влияние“. Той кара Фотини да изгони Борис, в чието лице вижда смъртен враг. След всички заплахи и нападки, младият Глаушев постъпва като истински смел и горд българин и заявява кротко на хазяйката си: „Е, щом не ме пъдиш и аз нема да си отида. Тук ще стоя. И ще си взема Ангелика, Ангелика ще бъде моя“.

За кратко двамата влюбени не се срещат, но в един прекрасен ден Борис намира Ангелика в дома си и младата гъркиня му се отдава. След като разбират за станалото, братята на момичето са твърдо решени да убият Борис.

Младият Борис продължава да се занимава с революционно дело в поробена Македония. Българинът решава да убие братята на своята любима, които винаги са били бариера между двете влюбени сърца. След като Ангелика разбира за плановете на Борис тя се връща в дома си, взема нож и върху чист бял чаршаф на пода се пробожда смъртоносно... Борис научава и отива в къщата на мъртвата си възлюбена, където опечаленият и изстрадал Костас Милонас казва на гръцки: „Стани, Ангелика... Дошъл е твоят жених, стани да го посрещнеш...“.

След това Борис участва в битката при Стражица. Там храбрите български четници водят сражения с Йосиф от Рапа и неговите хора. Йосиф е

сърбоманин, чиято цел е посърбването на българското население в Македония. Прототип на този герой е Глигор Соколов – необразован сърбомански четник, убиец на десетки българи и противен точно толкова, колкото Йосиф от книгата. В битката нашият любим Борис е ранен смъртоносно, но не умира, защото „тоз, който падне в бой за свобода, той не умира.“

С този роман завършва историята за славния род на Глаушевци.

Димитър Талев разгръща своя писателски талант, като проследява съдбата на бележитото семейство в продължение на близо цяло столетие. Действието започна с бягството на Стоян през 1833 г. и завърши малко преди войните за национално обединение в началото на ХХ век.

Погребението на Димитър Талев, 1966 г. София. Поклонение в Народния театър.

По мащабите на историческите събития, по броя на лицата, въведени от Талев в сюжета на посочените 4 романа, тетралогията придобива епически размери. Чрез съдбата на едно обикновено семейство от македонския край, вълнуващо е представен политическият, духовният и социалният живот на българите, останали извън границите на България. Безспорно, заради своята възхитителна тетралогия, Димитър Талев е сред авторите в новата българска литература (заедно с Вазов, Загорчинов, Фани Попова-Мутафова, Емилиян Станев, Вера Мутафчиева, Яна Язова и др.), които постигат върхове в развитието на историческия роман.

Чрез всички свои произведения, греещи от страниците на българската литература, Димитър Талев се превръща в икона на създателите на българския роман; в символ на българския патриотизъм и в емблема на несломимата желязна душа, издържала на терора в Народната република. И днес той не е забравен, а делото му ще пребъде, защото искрената обич и отдаденост на Родината-майка са били и ще бъдат характерни черти на българите хилядолетия наред.